

МАШРАБ ДУНЁҚАРАШИДА ИСЛОМ ДИНИГА БЎЛГАН МАСАЛАЛАРНИНГ ЁРИТИЛИШИ

Машраб «Ўргандим» радибли ғазалида чорёрлар Абу Бакр, Умар, Усмон, Ҳайдардан азалиятни ўрганганлигини, Ҳасан ва Ҳусайннинг Аллоҳ йўлида шаҳиди аъло мақомига етганлигини, фақирликни пайғамбар Муҳаммад ибн Абдуллоҳ ва Фотимаи Заҳродан ва асосийси ундан сўровчиларга Яратганнинг лутфи билан Мавло – Аллоҳдан ўрганганлигини фахр ила айтади:

Абу Бакру Умар, Усмон имонимнинг гувоҳидур,

Азалнинг ҳимматини Ҳайдару Аълодин ўргандим.

Ҳасан бирлан Ҳусайн Ҳақ йўлида жонини топшурди,

Кўнгул таъсирини, бил, нолайи Заҳродин ўргандим!

Кийибон салтанат фақрин танимға мосуво бўлдум,

Фақирликни Муҳаммад ибни Абдуллодин ўргандим.

Ҳама айтурки: Машраб, мунча илмни кимдин ўргандинг,

Худо лутф айлади, ман барчани мавлодин ўргандим¹.

Машраб тадқиқотчиси Ж.Юсупов тариқатлар ҳақида фикр юритиб ёзади: «Ислом оламида тариқатлар кўп. Улар шу тариқатга асос солган тасаввуф олими, авлиёлар номи билан аталади. Бу тариқатлар бир-бирини инкор этмайди. Бир тариқатга мансуб бўлган

шахсни бошқа тариқат аъзосидан фарқлаш учун шу тариқатга асос солган шахс номи қўланган. Масалан, тайфурийя, яссавийя, кубравийя, мавлавийя, бектошийя, нақшбандийя...

Ушбу тариқатлар, ўз навбатида тўрт мазҳаблардан бирига бориб боғланади. Қуръони карим, ҳадиси шарифларнинг мураккаб англамли ўринларини шарҳлай олиш қувватига эга бўлганлар мужтаҳид дейилган. Мужтаҳид – очувчи, мушкул диний масалаларни Қуръон, ҳадиси шарифлар ҳукми асосида ҳал қилувчи, ислом шариатининг қонунларини яратувчи олим. Мазҳаб – мужтаҳид томонидан кўрсатилган аҳком-ҳукмлар мажмуасидир. Ислом оламида ҳанафий, моликий, шофий, ханбалий мазҳаблари мавжуд. Бутун дунё мусулмонлари, татбиқ этилган ислом аҳкомларининг тўртдан уч қисми Имоми Аъзам Абу Ҳанифага мансубдир. Тасаввуф, валийликнинг энг юқори табақаларидан бўлган авлиёлар илмсиз омий бўлган мусулмонлар каби бир мужтаҳидга тобе бўлиш мажбуриятидадурлар. Масалан, Абдулқодир Гилоний – ханбалий, Абу Бакр Шиблий – моликий, Имом Раббоний ва Жаририй – ҳанафий, Холиси Муҳосиб – шофий мазҳабларига мансуб эдилар»².

Машраб ҳанафий мазҳабига мансуб бўлса-да, ўзидан олдин ўтган буюк тасаввуф аҳли сингари тўртала мазҳабни ҳам чуқур билган. Унинг шеърляти қайси мазҳабга боғланган бўлмасин, Абу Бакр Шиблий, Боязид Бисто-

¹ Машраб. Девон. –Т.: “Янги аср авлоди”, 2006. Б. 138.

² Жалолиддин Юсупов. Уни девонаи Машраб дерлар. «Ёзувчи» газетаси, 1998 йил, 26 август.

мий, Жунайд Бағдодий, Мансур Ҳаллож, Жалолдин Румий, Шамс Табризий, Нажмиддин Кубро, Баҳоуддин Нақшбанд каби авлиёи Ҳақларга нисбатан бўлган чуқур эҳтироми бунинг исботидир.

«Ҳам саййиду, ҳам олиму дарвеш бу Машраб, бу бефукародир» деб, дарвеш – қаландарлигини, замонасининг олими ва насаб келиб чиқиши саййидлар хонадонига мансублигини билдиради.

Ҳазрати Алининг ўғиллари Ҳасан жанобларининг авлодларига «шариф», Ҳусайн жанобларининг авлодларига эса «саййид» унвони берилган. Шу нуктаи назардан қараганда Машрабнинг аждодлари силсиласи мазкур мўътабар хонадонга бориб такалади, уланади. Шоирнинг «Эшон», «Эшони шоҳ Машраб» деб юритилиши ҳам ана шундан. Аммо у наслий хирсу ҳавас, маҳдудлик, кибру ҳаволарга мутлақо тоқат қила олмасди. Етук авлиё сифатида наслу насабдан ғурурланмаслиги тўғрисида «Сайидсан, хожасан зинҳор мағрури насаб бўлма» мисраси билан тақдорланиб борувчи катта бир муҳаммасни ёзиб қолдирганки, унда хўжа ёки сайид бўла туриб ножоиз ишлар билан шуғулланиш, аждодларга эътиқод қилиб мағрурланиш қиёмат кунда кулли офатларга дучор қилиши мумкинлиги ҳақида чуқур фалсафий фикрлар билдиради.³

Улуғ дарёи раҳматдин ҳамиша хушкилаб бўлма,

Ки сан ҳар ерда бўлсанг, эй азизим, бета-
лаб бўлма,

Эранлар хизматиға борсанг аммо беадаб бўлма,

Мабодо қўрқаман манондайи ул Булаҳаб бўлма,

Сайидсан, хожасан зинҳор мағрури насаб бўлма.

Машрабнинг дунёқараши, турмуш тарзи, тақдири Мансур Ҳалложникига ўхшаб кетади. Зеро, у асарларида ўзини Мансур Ҳалложга ўхшатади, унинг эътиқодига, ғоясига қўшилади. Маълумки, Мансур Ҳаллож (858–922) тасаввуфнинг машҳур намоёндаси бўлиб, «Анал-Ҳақ» – «Мен – Ҳақман, мен – Худоман» деган машҳур гапи учун қатл қилинган эди. Мансур Ҳаллож инсонни илоҳийлаштиради,

уни зиндонга ташлашса ҳам, ўз эътиқодидан қайтмайди. Худога бўлган муҳаббатни, му-
сулмончиликнинг баъзи қоидаларини инкор қилгани, ўзини Худо билан тенглаштиргани ва бошқа «гуноҳлари» учун уни айблашади. Мансур Ҳалложнинг дунёқараши, илоҳий эъ-
тиқоди Машрабга кучли таъсир кўрсатади.

У тақводор мўмин-мусулмонларни, ис-
лом дини ва шариат қонун-қоидаларидан чет-
га чиқмаган руҳонийларни танқид қилмаган. Машраб шайхлар, зоҳидлар, қозилар, воизлар-
нинг ярамас қилиқларини, риёкорлигини очиб
ташлаган⁴.

Йирик файласуф олим, академик Иброҳим Мўминов Мирзо Бедилнинг фалсафий қа-
рашларини таҳлил этишда унга замондош бўлган мутафаккир шоирлар қатори Бобо-
рахим Машраб шеъриятидаги тасаввуфий, диний ғояларни Машраб тадқиқотчиси Н.Ли-
кошин маълумотларига таяниб таҳлил этган ва ўз қарашларини қуйидагича ифода қилган: «Машраб – шоирнинг таҳаллуси, унинг исми Бобораҳим бўлиб, унинг ёшлиги Фарғона во-
дийсининг Наманган шаҳрида ўтган»⁵.

Н.Ликошин бундай дейди: «Машраб од-
дий халқ орасида катта хурматга эга, аммо Туркистон аҳолисининг юқори табақалари Машрабга қаттиқ нафрат билан қарайдилар. Бирор саводсиз, ҳатто соддагина одам билан Машраб тўғрисида суҳбатлашганингизда у қаҳ-қаҳ уриб кулиб юбориб, Машрабнинг энг беодоб, лекин ўткир маъноли ғазалларидан бир неча бандини оғзаки ўқиб беради. У бу ғазални саводхон кишиларнинг бирор йиғи-
лишида эшитган бўлиши мумкин, унинг тили равон ва воқеа бирор «телба, тентак»нинг ҳа-
ётидан олингани учун реал бўлиб, тез эсда қолади. Агар бирор маҳаллий руҳоний киши билан Машраб ҳақида гаплашиб қолсангиз борми, ундан Машраб ҳақида энг ёмон сўзлар эшитасиз, уни паст одам, ислом динига ман-
сублиги номаълум одам деб қоралаб беради»⁶.

И.Мўминов «Танланган асарлар» I томида Н.С.Ликошиннинг фикрларини келтиришдан

⁴ Ўша манба, ўша жой.

⁵ И. М. Мўминов. Танланган асарлар. -Т.: «Фан», 1969. Б. 211.

⁶ Н.С.Ликошин. «Дивана-и Машраб». -Т.: «Средна-
я Азия», 1910.

³ Ўша манба, ўша жой.

аввал шундай дейди: «Ўзбек тилида ёзилган «Девонаи Машраб» номли шеърлар тўплами китобида шоир ўз дунёқарашининг асосларини ифодалаб беради ва шайхлар, муллаларнинг беҳаёлигини фош қилади, зўравонлик ва зулмни қоралайди».

Файласуф Йўлдош Жумабоев «Ўзбекистонда фалсафа ва ахлоқий фикрлар тараккиёти тарихидан» китобининг «Бобораҳим Машраб дунёқараши» мавзусида Машрабнинг «ёр» орқали худони мадҳ этгани, унга эришмоқ учун киши ўз-ўзини билмас даражада «маст» бўлмоғи кераклигини айтган:

Ошиқ улдур танда жонин билмаса,
Маст бўлиб хонумонин билмаса.
Жумла яксон бўлса ишқ олдида хор,
Ўлдирур мақсади ошиқ пойдор.

Абдурауф Фитрат замона зайли биланми, ҳамма тадқиқотчилар каби Машраб ижодини ёритишда уни ислом эътиқодларини писанд этмасликда, кўпроқ динсиз ҳолда тасвирлаган ва шундай фикрни келтирган: «Ўз фалсафасини «кашф ул-ҳаққа» (ҳақиқатни кашф этиш) таяндирадир. Ва ўзининг энг кучсиз нуқталарини шеъринг парчалар билан қоронғулатиб ўткармоқчи бўладир. Тасаввуф фалсафасининг асос нуқтаси «ваҳдату вужуд» бўлгани учун, айнуқса, ислом эътиқодларига тўғри келмайдир. Машрабнинг ҳам динсизлик билан сифатланиш ва ўлдирилиш сабабларини шу томондан изламак керак. Ва шунинг учун дин олимларининг ҳужумига учрайдир. Машраб бутун мутасаввифлар каби динни ички ва ташқи қисмларга ажратадир ва ташқи ёқдан иборат деб танигани диний ибодатларни танқид қиладир»⁷.

Фитрат Машрабнинг базм, май, шам ҳақидаги фикрларини негадир илоҳий унсурлар эканлигини эътироф этса-да, шоирнинг «йиғлади» радибли шеърида отанинг боласини йўқотгандаги ва боланинг отаси учун йиғлагани ҳолатини Юсуфу Канъон, Яъқуб мисолида сўзлаб Машрабни ўта йиғлоқи ҳолда тасвир этади: «Машраб ўз муҳотида йиғламоқдан бошқа бир нарсани кўрмайдир, ё кўргуси келмайдир. Унинг назарида базмнинг

шамъи парвонаси, май шишалари ҳамма-ҳаммаси йиғлайдир. Ул боласини йўқотган отагина йиғлайдир, деб ўйламайдир, боланинг-да отаси учун йиғлаганини назарга оладир:

Кеча базмингдан йироқ ишқ аҳли чандон йиғлади,

Куйди ҳам парвонау шамъи шабистон йиғлади,

Соғиниб Юсуфни ёлғиз йиғламас Яъқуб зор,

То мусофир бўлди Юсуф ибн Канъон йиғлади,

Сокиё, сун бир суроҳи дам бадам фарёд этиб,

Аҳли мажлис олдиға ёш ўрниға қон йиғлади, —

дейдир».

Шеърнинг мазмун-моҳияти Фитратнинг Машрабни йиғлоқи ҳолда тасвирлаши, Юсуф, Канъон йиғиси ҳақидаги Машраб ғоялари ва шоирнинг камбағал хонадонда, кўз ёшлари орасида ўгани, шунингдек, бошқа ҳолатлари ҳақида адабиётшунос Ҳ.Болтабоев қуйидаги фикрларни ёзади: «Машраб асарларининг тасаввуфий талқинида Фитрат аниқлаган ҳолатлардан бири йиғидир. Бу фақатгина айрилиқ ёки дунёнинг бошқа бир кўрнамакликлари туфайли юзага чиққан зоҳирий, руҳий ҳолат эмас, балки шоир ўз қаландарлик тариқати ва эҳтимол шахси зуҳур бўлган ишқи илоҳийнинг сурати сифатида ўзини йиғлашга ҳақли кўрсатади:

Матлабим бор нораво, мен йиғламай ким йиғласин,

Дард берибдир бедаво, мен йиғламай ким йиғласин.

Бундай «йиғи»га гирифтор бўлган биргина шоир эмас, унинг назарида «базмнинг шамъи парвонаси», «май шишалари» ҳамма ҳаммаси йиғлайди. Ўз боласини йўқотган ота Яъқуб зор бўлибгина йиғламайди, балки боланинг ҳам отаси учун, унинг шу гуноҳи учун Юсуф йиғлашини, бу ҳолга ибн Канъон ва бошқалар ҳам йиғлаши лозим фожеъ деб қарайди»⁸.

«Йиғи» рамзи билан боғлиқ Машрабнинг ўндан ортиқ ғазал ва мухаммаслари учраши,

⁷ Абдурауф Фитрат. Танл. асарлар. II жилд. –Т.: «Маънавият», 2000. Б. 97.

⁸ Ҳамидулла Болтабоев. Мумтоз сўз кадри. –Т.: «Адолат», 2004. Б. 162.

уларнинг ҳаммасини Аллоҳнинг ишқи деб, кўкрагини чок қилган қаландар йиғиси деб қабул қилиб бўлмаслиги, булар шоирнинг шахсий ҳаёти, фожеаси билан боғлиқ унинг оддий кишилар сингари самимий кўз ёши тўкиб йиғлаган ҳолатларига Фитрат асос келтиради: «Унинг бундан кўз ёши бандаси бўлганига бир кўб сабабларнинг бўлиши мумкин: иб йигириб сотиб, нафақаи аҳли аёл қилғучи камбағал бир онанинг кучоғида, унинг кўз ёшлари орасида ўсгани, шул қашшоқликнинг таъсири билан тиланчи – саёқликка ва шу йўлдан қаландарликка мажбур бўлгани, ўзидаги эътирозчилик табиат сабабидан борган жойида калтак егани каби ҳоллар билан бир қаторда у онасини кўмадир. Онасининг самимий муносабати билан ёзилган бир марсияси бор:

Эй, сафобахш баҳори бўстони кайдасан...

Волидам, Маккам, Мадинам, меҳрибоним кайдасан.

Н. Комилов илоҳий муҳаббат файзи туфайли камолот тахтини эгаллаган инсон ҳам худди шу Илоҳнинг ўзи каби замон билан макондан хориж, у абадийликка баробардир деб ҳисоблайди ва асосий ғоя динларнинг туб моҳиятини, ўзини ва раббисини англашини тушунтиради:

Бундай комил инсон олдида барча динлар баробар, масжиду бутхона, Каъбаю калисо орасида фарқ йўқ. Чунки барча динларда ҳам Ҳаққа интилиш, Ҳақни севиш – асосий ғоя, яъни Ҳақ ҳамма динларнинг туб моҳиятини белгилайди, демак, динлар шу асосда бирлашади:⁹

Шариат ҳам, тарикат ҳам, ҳақиқат мандадур мавжуд,

Чу султони азалдурман, ки Арши аълога сиғмамдур.

Н.Комилов Ҳақ динлардан, мазҳаблардан баланд туришини, диний маросим, ҳукмлар ҳисобланмиш тоат, рўза, ҳаж ва бошқалар сиғиниш даргоҳларининг зоҳирий воситалари, Ҳаққа инсон бевосита интилиши – бу кучли муҳаббат шавқи қанотида ўзликдан кечиш эканлигини шундай тушунтиради: Ўзликдан

кечиш индивиддаги ноқисликларни бартараф қилиб бориш, жисмни маҳв эта бориб, ботиндаги интуитив туйғуларни, идрокий шуурни ривожлантириш, сўфийлар айтган вадж қобилятини шакллантиришдир. Шунда у суқра ҳолатига киради, ўзини ва Раббини англайди.

Бобораҳим Машраб дунёқарашида ислом динига бўлган масалаларнинг ёритилиши мавзуси таҳлил қилинаётган вақтда шоирни ислом динининг ахлоқий қадриятлари, Қуръони карим, ҳадиси шарифлар билан нурлантирган, илмга бўлган ҳаракатини илҳомлантирган, унга тўғри йўл кўрсатган, олам уфқларидан боҳабар қилиш учун муриди Машрабни Қашқарга йўллаган Хожа Убайдуллоҳ мулла Бозор охунд ҳақида муфассалроқ маълумот беришни бурчи билдик.

Машқлар аста-секинлик билан бошқача тус олган. Шайх муриднинг тафаккурини образли, символик тафаккур асосида қайта курган. Энди унда ҳар қандай тўсиқдан енгил ўтишга қодир қатъиятчилик ва ирода тарбияланган. Пирларнинг ўзига хос синаш руҳияти билан шуғулланиши асносида муридда сеҳрли ҳолатни ҳосил қилиш, унинг ўй-фикрларини уқиш каби ўша даврларда мўъжизакор таассурот қолдирган қатор хусусиятларни шакллантирган. Бундай истеъдод туфайли пир авлиё ва соҳиби каромат сифатида донг таратган ва халқ орасида катта обрўга эга бўлган.

Мулла Бозор охунд ва Ҳидоятullo Офокхожанинг шу чокқача мартаба ва мақоми, мавкеи ва обрўси сақланиб келишида мурид Машрабнинг ўрни бор.

Машрабнинг пири Офокхожа “Қутб улоам” (Авлиёлар улуғи) мақомига эришган.

Офокхожа кароматли уламо бўлган. Бу ҳақда «Қиссаи Машраб», «Мабдаи нур», «Девонаи Машраб» қўлёзма китобларида маълумотлар келтирилган.

Машраб Офокхожа даргоҳидан ҳайдалганидан сўнг қайтиб келиб яна бир йил пир хизматида бўлади. Пирининг топшириғи билан Тошкандда имонсиз охиратга кетиш хавфида турган Нуриддин хожанинг имонини сақлаб қолишида катта хизмат кўрсатади. Шундан Қашқарга қайтиб борганида Офокхожа унга насиҳатлар қилиб, аввал ота-онасини зиёрат қилиб, сўнг Байтуллоҳга бориб, таовф қилиб,

⁹ Нажмиддин Комилов. Тасаввуф. Иккинчи китоб. –Т.: “Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти”, 1999. Б. 137.

Балх шахрига боришини тайинлайди. Шу билан бирга, ана шу Балх шахрининг ҳоками Маҳмуд катагон томонидан бир баҳона билан қатл (шаҳид) этилишини олдиндан айтади.

Машраб онаси олдиға келиб, у билан хайрлашаётганда бу сўзларни айтади: «Эй қаъбам, менга пирим амр қилдиларким, аввал мартаба отанг бирла онангни хизматларига бориб, аларни ризо қилиб, ондин кейин Байтуллохга бориб, ондин сўнг равзаи мутаххир раҳмат хоҳи оламиёнга бориб тавоб қилиб, саёҳат қилиб, ондин ўтиб Балх шахрига келурсан. Сени Маҳмуд оталиқ ҳоками бир баҳона бирла шаҳид қилур, дедилар. Эмди эй Қаъбам, мендин рози бўлуб оқ фотиҳа беринг», – дедилар. Оналари эшон Машрабнинг бошларидан етти маротаба айланиб, ҳамширалари ҳам айланиб, оналари зор-зор йиғлаб, эй болам, сендин минг маротаба розидурмен деб, бу сўзни айдилар», – деб ёзади¹⁰.

Бобораҳим Машрабнинг чуқур эътиқодиға кўра, Тангри таоло назарида саййид, хожа, ёхуд дарвешликка мансуб бўлиш эмас, балки чин мусулмон бўлиш эътиборлидир:

Илоҳо Машрабнингни йўл юарда аҳли иймон қил,

Сайиду хожау ҳам дарвеш қилма, мусулмон қил,

Худоё, оси-жофий қулларинг дардига дармон қил,

Илоҳо, оси умматни Паямбардин жудо қилма,

Абу Бакру Умар, Усмону Ҳайдардин жудо қилма.

Машрабнинг «Урайинму бошима саккиз беҳишту дўзахин», «Бир Худодин ўзгаси барча ғалатдур, Машрабо» каби мисраларини ўз ичига олган шеърлари билибми-билмайми гўёки даҳриёна руҳда ёзилган шеърларининг асл маъноси ўқувчига етказиб берилмади. Ҳақиқатда эса Машраб бу шеърни ёзганда муқаддас Қуръони карим таълимотидан заррача узоқлашмаган. У муборак «Фотиҳа» сурасидаги: «Иййака наъбуду ва иййака настаъийн» («Фақат сенгагина сиғинамиз ва фақат сендангина мадад тилаймиз») деган кўрсатма-

си доирасида иш кўрган. Демак, бу шеър шоир даҳриёна қарашларига эмас, балки сўфиёна қарашларига далил бўла олади. Бу шеърдан маълум маънода Машрабнинг хурофотни қоралаши йўлида фойдаланиш мумкин бўлур эди¹¹.

Шунинг учун Машраб пайғамбар айтганидек ҳар кимнинг Худоси бўлиши керак, акс ҳолда у дўзахидир, дейди:

Дин ани дерларки, ҳаргиз можароси бўлма-маса,

Кўр ани дерларки, бас, чашми биноси бўлма-маса.

Жаннатул-фирдавсни муфт берса бу йўлда излама,

Хайр ани дерларки, арзандек риёси бўлма-са.

Ҳобгоҳим Арш эди, мунда ғалат туштум, дариг.

Нур бўлар эрдимки, нафси аждаҳоси бўлма-маса.

Деди пайғамбар бу сўзни, Машрабо, бо-сиқ эшит:

«Дўзахи дерлар ани тарсо Худоси бўлма-са»¹².

Фитратнинг ёзишича, Машраб Офокхожа даргоҳидан ҳайдалгач, Ёркентга йўл олган. Халқ орасида ғайри табиий, айрим феъл-атворидан у ердан Хўтанга кетишга мажбур бўлади. Исломига зид ишлари учун уни ўлдирмоқчи бўладилар, лекин у диний далиллар келтириб, ўзини оқлайди. Кейин Ғулжа шахрига йўл олади.

Исмаилов Абдуллох Фитратнинг баъзи фикрларига унчалик қўшилмайди. Бизнингча, Машрабнинг қувилиши эмас, Офокхожа хонадонини тарк этиши бўлса керак.

Машраб бу ерда мулозим, чўрилари билан отда кетаётган Ғулжа ҳокимининг қалмиқ қизини учратиб қолади, унга ишқи тушиб, уч йил туясини боқади, шу давр ичида шоир ёмғир сувини ичиб, гиёҳлар илдизини еб тирикчилик қилади. Пировард оқибатда Машраб Ғулжа ҳокими, унинг хотини ва қизини мусулмон олами – ислом динига киритади.

¹¹ Иноятулло Сувонкулов. Қалб гавҳари. Сайланма. –Т.: “Янги аср авлоди”, 2006. Б. 10.

¹² Машраб. Девон. –Т.: “Янги аср авлоди”, 2006. Б. 59.

¹⁰ Омонбек Жалилов. Офокхожа маноқиб. –Андижон: “Ҳаёт” нашриёти, 2001. Б. 91.

Машраб дунё мол-мулкига, жону жонони-га парво қилмаганлигини, дилида Аллоҳни ва бисмиллоҳни тилидан қўймаганлигини, комил мусулмон бўлганлигини ғазалларида тилга олган:

Молу мулку жону жонон салтанат барбод уруб,

Дунёдин парвоси йўқтур муршиди Аллоҳни.

Авлиёлардек муаззам бўлайин десанг бу кун,

Машрабо, қўйма дилингдин лаҳза бисмиллоҳни.

Машраб Офокхожа хонадонида муридлик пайтида йилқи боқиб, ўтинкашлик қилиб, ҳатто бир йил мешкобда сув ҳам ташиган. Нафсни ўлдириш учун пир хонадонида у ҳар қандай ишни сидкидилдан бажариши шарт эди. Хусайн Воиз Кошифий сакко (мешкобчилар) ҳақида: «Билгилким, сакқолар ҳам маддоҳларга кирадилар. Бироқ сакқолар ғоят мўътабар кишилардурлар ва уларнинг рутбаси улугдир:

Денгиз қаърига шўнғиган диловор эр,

Ё ғарк бўлади, ё гавҳар олиб чиқар.

Ва баъзилар сакқолик касбининг пирини Салмон Форсий дебдурлар. Негаки Салмон Форсий доимо елкасида меш билан одамларнинг уйига сув ташиган, шу боис бу ривоят дурустдур. Шайх Саъдий ҳам сакқоларни ҳаёт бағишловчи мардлар деганлар»¹³.

Машрабдек пири мард сакко – мешкобчи бўлиб, Салмон Форсийдек хонадонларни сув билан таъмин этган.

Аҳли шариатга ёкмаган, улар билан ихтилофга борган деярли ҳар бир мустақил шахс ана шундай тухмат ва айбловлардан қочиб қутулмасди. Ҳолбуки, ислом дини туб моҳияти жаҳолат ва зўравонликка қарши. Маърифатсизлик, авомлик, ношудлик билан ислом ҳеч қачон келишолмайди¹⁴. Мансур Ҳаллож ва Ибн Синолар жоҳил ва авом, риёкор дин арбоблари томонидан тухмат, иғво, бўҳтонга қолган бўлсалар, Исҳоқ Боғистонийнинг «Тазкираи қаландарон» рисоласида тасвирланишича, Бобораҳим Машраб ҳам худди шундай бадхулк

уламолар, ёлғон-яшиқ хулқ-атворга эга бўлган бадкирдор айғокчилар томонидан Офокхожа сафарда вақтларида унга қилинган иғволар туфайли, Офокхожа сафардан қайтгач чақимчиларнинг иғвоси билан Машраб вақтинча бу даргоҳни тарк этишгача боради.

Кўп манбаларда ёзилишича ва тафсилотлардан маълум бўлишича, шундай воқеа бўлган, бу ерда пир Офокхожа Машрабга онгли ҳолда жазо берган ва мурид буни унга (пирга) рад жавоб бериб, ўша ўз ашъори (шеъри) эканлигини эътироф этиб, жазога тайёрлигини билдириб ундан қайтмаган, тавба қилмаган. Машраб тавба қилганда эди, пир уни афв этган бўларди, унда Машраб уни кўролмаган бадахлоқ ғаламислар олдида шери мард Машраб бўлолмасди. Қавмнинг олдида Офокхожа жазо бермаса ҳам бўлмасди, чунки тасаввуфда пир ва мурид ўртасидаги муносабатларда муридга берилган жазога ҳам улар илтифот, лутф деб қарашган, ҳар қандай жазони қабул қилишган. Машраб бу ерда пирга шаккоклик қилмаяпти, аксинча, бадахлоқ кишиларни ҳажв, масҳара қилгани учун ҳам чакув, ҳам улар томонидан маломатга қолиб, ноҳақ жазо олаётир. Тасаввуф фалсафаси, диний-исломий моҳиятини англолмаган, тўғрироғи тушунмаганлар пир ва мурид ўртасига раҳна солиб қўядилар. Таъкидлаймиз, Машраб ҳеч қачон пирдан этак силккан эмас. Чунки тасаввуфнинг амалий босқичларини замонасида ҳеч ким Машрабнинг пири қилидек чуқур идрок этмаган ва сабр-тоқат ила муридлари қалбига сололмаган. Офокхожа замонасининг «Шайхул аъзам»и даражасига кўтарилган. Унинг муриди, шогирди Машраб «Қутбул ақтоб» унвонини олган. Машрабнинг комиллигини билмок учун бунга замонамизнинг уламиси Раҳматулла қори Обидовнинг бир ривоятини келтирмоқчимиз. Шоҳ Машраб йўлда кетаётиб Хизрни учратибди ва салом-алик қилиб, йўлида давом этибди. Хизр шоҳ Машрабни тўхтатиб «Мени танимадингизми?» деб сўрабди. Шоҳ Машраб: «Танидим сиз – Хизрсиз». Хизр ажабланибди: «Унда мендан сўрайдиган бирор тилагингиз йўқми?». Шоҳ Машраб унга жавобан: «Аллоҳ билан бизнинг ўртамизга даллолнинг ҳожати йўқ!» дебди ва йўлига равона бўлибди.

¹³ Хусайн Воиз Кошифий. Футувватномаи султоний ёҳуд жавонмардлик тариқати. –Т.: “Абдулла Қодирӣ номидаги Халқ мероси нашриёти”, 1994. Б. 78.

¹⁴ Ўша манба. Б. 87.

Аллоҳ васли, унинг жамоли учун интилан Машраб шунинг учун қуйидаги шеърда қалби унинг иштиёқида ёнаётганлигини, этагининг елпишидан юз Хизр пайдо бўлишини тасвирлайди:

Этогимни елпишидин юз Хизр пайдо бўлур,

Бу дилимни кавламанг, оташкада пайдо бўлур,

Ҳар тарафдин наъраи «во ҳасрато» пайдо бўлур,

Зухд элига «Ҳой-хув» аччиқ нидо пайдо бўлур,

Аҳли тақволар аро вовайлато пайдо бўлур¹⁵.

Адабиётшунос Рабоҳат Норматова Машраб ижодида тарихий ва афсонавий тимсоллар талқини хусусида фикр юритиб, унда шоирнинг ислом дини, пайғамбарлар, авлиёлар орасида рамз бўлган сиймоларни шеърларида тилга олганлигини таҳлил этган: Пайғамбар ва авлиёлар орасида аллақачон афсона ва ривоятлар билан чатишиб, бадий образ ва маълум рамз ифодаларига айланиб кетган Мусо, Сулаймон, Исо Масих, Нух, Иброҳим, Али, Илёс, Довуд, Яҳё, Юсуф, Абу Бакр, Умар, Усмон каби ҳукмдор, пайғамбарлар ва диний арбоблар сезиларли ўрин олади. Буларнинг ҳар бири мўъжизалар кучига эга бўлган образлар сифатида кўзга ташланади. Масалан, Мусо – чўпон, элсевар пайғамбар, Исо – ўликка ҳам жон ато этувчи пайғамбар. Нух эса тўфонни дафъ этган бўлса, Довуд сеҳргар овози ва сози билан машҳур бўлган. Сулаймон эса донолиги, шавкати, жони, мўъжизакор узуги билан элгатиш. Яъқубда эса сабр-бардошлилик фазилати кучли бўлса, Юсуф эса хусни жамол билан таърифу таҳсинга сазовор бўлган. Машраб буларнинг барини ўрни келганда қўллаб, ўз ниятини рўёбга чиқара олган. Машраб уларга нисбатан берилган сифат ва хислатларни оддий кишиларга, Аллоҳни ифодаловчи маҳбубага қўчиради.¹⁶

Норасоларга сухан қилма, хатодур Машрабо,

¹⁵ Исҳоқ Боғистоний. Тазкираи каландарон. “Шарк юлдузи”, 1990. №8. Б. 154.

¹⁶ Рабоҳат Норматова. Машраб ижодида тарихий ва афсонавий тимсоллар талқини / Олими нуктадон ўзум. Тўплам. –Т.: 2006. Б. 118.

Билса ҳар ким чориёри босафони дардини.

Машраб бу сатрларда саҳобалар Абу Бакр, Усмон, Умар ва Алиларнинг, уларнинг мусаффо ниятларини ишқ йўлидан хабарсиз норасоларга билдириш ҳайф эканини эслатмоқда. Машраб пайғамбарлардан Мусо, Нух, Сулаймонларни бадий тимсол сифатида тилга олади. У айниқса, Мансур Ҳаллож, Насимий, Боязидлар илгари сурган ғоялардан чўчиш ислом риёкор руҳонийларини таҳликага солиб турганлигини, Машрабнинг дорга тортилишига ҳам ана шу «анал ҳақ» ғояси сабабкор бўлганлигини айтган¹⁷.

Машраб комил мусулмон, у исломий руҳда илм ва таълим-тарбия олди. Унинг Намангандаги устози мулла Бозор охунд ва Қашкардаги пири комили Офокхожа ҳам дини исломнинг шаръий аҳкомларини мукамал эгаллаган, бошқа шогирдлар қатори Машрабдек истеъдодли, қувваи ҳофизаси баланд шогирдга меҳр-муҳаббат билан, аслида айрича муносабатда бўлган. Ундаги Аллоҳга яқинликни, илмни ўз пайтида англашган, Машрабни ўзига хос таълимотлари билан тарбиялашган. Мулла Бозор охунд, Офокхожа даргоҳида барча исломий билимларни эгаллаган шоир тасаввуф таълимоти билан қуролланиб, авлиёлик мақомига эришиб, тариқат йўлига кирган, қаландарликни танлаб юрт кезган, подшолар ва беку аъёнларга адолат ва инсоф билан юрт тебратишни ижоди билан англаган. Жамиятни тарбиялашда Аллоҳ нурини, пайғамбар ҳаётини, Қуръон мазмун-моҳиятини тушунтира билган. Унинг исломий дунёкараши шаклланишида Яссавий ва Нақшбанд, Румий ва Насимий, идеал шахслар Иброҳим Адҳам, Боязид Бистомий, Мансур Ҳаллож, Шайх Шиблий ва бошқа буюк мутафаккир алломаларнинг ҳаёти, фаолияти, ижоди намуна бўлган.

Шоир шеърларида салафларнинг ишини давом эттирганлигини, улардан ўрнак ва мадад олганлигини эслатади. Машраб даҳрий, ширк келтирган деб ҳисобловчиларга аслида у ўта художўй аллома эканлигини, Аллоҳ номи ни муқаддас билиб тилидан қўймаганлигини ва исломий ақидаларни қалбан бажарганлигини таъкидлаймиз.

¹⁷ Ўша манба. Б.119.